

היגיון בריא, מציאות חולה

לא יראת שמים ולא צדיקות, אלא מבט מפוכח על המציאות ועל קשייה: זה מה שיש בעיקר בפתגמים בידיש שאסף יוסף גורי. עשרה מהם אתם מוזמנים לפענח בעצמכם בחידון שלהלן

אוצר הניבים של היידיש

יוסף גורי. הוצאת מאגנס. 519 עמ'.
119 שקלים

הגי היטרון

אוצר הניבים של היידיש הוא מילון ובו 2,240 ניבי יידיש, מתורגמים לעברית ולרוסית (וכשצריך - גם מדרוך להגיותם הנכונה). מלקט האוצר, יוסף גורי, מעיר בדבריו ההקדמה כי בחשוואה למי לון קודם שחיבר, המילון החדש "נותן ביטוי מובהק יותר להומור המיוחד במינו של יהודי מזרח אירופה".

ויתרתי על השוואת מילון זה לקודמו, אבל ההערה של ד"ר גורי סימנה מסלול: ניבי יידיש כביטויי הומור. הוצאתי את עצמי מהכוחות, כמו שאומרים, סרקתי את הניבים כולם לראות כמה מהם מציינים תים חיוך או ברל חיוך. סיכום: יש ניבים מברחים, לא רבים. להלן לקט, ובראשו העשירייה הנבחרת. כראי לנסות לנחש את פירוש הניבים שבנבחרת במקום לקבלם מיד (התשובות מובאות בסוף).
1. למה מתכוונים כשאומרים על מישו שהוא "מביט בברווזים ומתכוון לאווזים" (קוקט אויף די קאטשקעס און מיינט די גענדע)? רמוז: לא יפה ללעוג למום.
2. על מי אומרים שהפשטידה מונחת לו על הפנים, ובמקור: "דער קוגל ליגט אים אויפן פנים"?

3. מה זה "לסוכב באצבע העכה", כלומר באגודל (דרייען מיטן גראָבן פינגער)?
4. ומה זה "ני פֿה, ני פֿה, ני קוקוריקו"? רמוז: ני-לא (ברוסית), "בה" ו"מה" רומזים על "זה" בעברית, קוקוריקו זה קוקוריקו.
5. איך מפליגים בשלימוזליות של שלי-מזל? אומרים ש"אילו היה סוחר בתכריי-כים, אז... (או מה?)
6. מה זה "שמונה עשרה ושלוש עשרה" (אַכצן און דרייצן)?
7. שאלה קלה: למי הכוונה ב"נתורו של דוד המלך"?

8. שאלה חשודה כגסה: מה זה "אַן שטאַך אַרבעט" (מילולית, הפירוש הוא "בלי עבודת־דקירה").
9. למה הכוונה בביטוי "קבצן בריא" (אַ געזונטערקבצן)?
10. למה הכוונה בביטוי "הבשר העכה" (דאָס גראָבע פלייש)?
ניבי היידיש, לפחות בלקט שכינס יוסף גורי, מצייגים פן מסוים של המני-טאליות היהודית המזרח־אירופית. לא יראת שמים, לא צדיקות, לא מוסרנות, לא געגעועים לציון ולא הערצת רבנים, אלא בעיקר ריאליזם, מבט מפוכח על המציאות ועל קשייה. נושאים שכיחים עוני, מעמד חברתי, חכמים, טיפשים, בני מזל, חסרי מזל. "אוצר הניבים של היידיש" הוא ספר דפדוף נעים ומחכימים, שימושי ללומדי יידיש או לכותבי עברית שרוצים לשלב (בעברית) ביטויים שמקורם ביידיש. הנה אפוא עוד ניבים נבחרים, מקובצים לקבוצות:

ניבים לציון דברי סרק, להד"ם: "לאַן קשו, בוידם, ציבעלע" (=אטריות, עליית גג, בצל); וגם "לסחוט מהאבן את החלק הרך שלה" (ארויספרעסן פון אַ שטיין

בתל־אביב בשנות ה-30 וה-40 וחוקר פולקלור חרוץ. בחירי מאות ליקוטיו הם: "מי שיש לו צרות מאה שנים - מאריך ימים"; "רוצה לשכוח את כל הצרות - נעל נעליים צרות"; "תה ותה" לים אף פעם לא מוזיק"; "כמו שהמתים אוכלים, כאלה פנים יש להם"; "למות אפשר גם בלי רופא". יש באוסף של אינהורן אמירה אחת מורכבת שלא הייתי מנחש את כוונתה, ומתברר שהיא צוהר אל גורלן של נערות שהיו מוע"סקות בבתי יהודים. הנה היא: "שלושה צריכים לברך ברכת הגומלי; תרנגול אחרי יום הכיפורים, חזיר אחרי חג המולד והנערה המשרתת אחרי סליחות". הסבר: התרנגול והחזיר מברכים אם בכלל שרדו, המשרתת מברכת אם לא הוללה תומתה - לאחר שנשארה לבדה בבית עם בעל הבית או עם בנו כשכולם יצאו לאמירת סליחות.

והזורה ל"אוצר הניבים" של יוסף גורי: אין בלקט הרבה ניבים מחורזים, וכמה מהם קשורים דווקא בסבתא. איך צולפים למשל ביידיש בטענה לא רלבי-נטית? תשובה: "אַ ראייה (להגות במלעיל) - די באָבע הייסט חיה" (להגות במלעיל), כלומר: ראייה - לסבתא קוראים חיה. תשובה קולעת ל"וואָס הערט זיך?" (מה נשמע, או מה העניינים, נהגה כ"הַרְצָף"), היא: די באָבע יערט זיך (סבתא מזדקנת), וסיפור מסיפורי סבתא הוא "מעשייה על גדי לבן".

נעים להזכיר גם את "הוא כולו אני אכניס לך" (אַ גאַנצער יאָ טעבע דאָס), ניב מעורב רוסיית שפירושו: "הוא אדם תקיף, חשוב". מצחיק? לא, אבל סבתא שלי היתה מרבה להתבטא כך, והרי התמוגגויות רבות של צברים קשישים מאמרות יידיש וממבטאי יידיש אינן אלא געגעועים לאהובינו שלא ישובו עוד.

יהודים בפולין, גלויה מ-1901. סבתא כבר לא מצחיקה

תשובות:

- פוזל.
- בעל פרצוף יהודי מובהק.
- להתפלפל, בלימוד תורה. הלומדים מוסיפים לטיעוניהם הנפת אגודל סיבור בית מעלה.
- אדם בור, קשה תפישא.
- "אילו היה סוחר בתכריכים, אנשים היו מפסיקים למות".
- הדבר עצמו, העיקר, התכלס, הכסף. וגם: הבעילה. במשמע הארוטי מופיע ניב זה למשל ב"בעל התשובה", ספר לא הכי מזהיר של שבטיס־זינגר (לא הצלחי תי לברר את מקור הבחירה במספרים 18 ו-13 דווקא).
- אבישג השונמית, וגם פילגש צעירה באשר היא.
- "אַן שטאַך אַרבעט" מופיע בלקט במשמע חף מכל גסות. פירושו המילולי, כאמור, הוא בערך "נטול עבודת דקי-רה", והכוונה: חייט מובטל, או עני מובטל. לא אתאפק מלציין כי לביטוי יש גם פירוש לא מילולי, לא עדין (מעשה בעילה), שאינו מובא בספר.
- עני מדוד.
- כיניו לישבו, וגם לאדם גס רוח.

בשמים" ("אַ לאַך אין הימל") ו"דוב התפגר ביער".
ניבים מלכבים: "אַ שענערן לייגט מען אין קבר" (מילולית: "יפה ממנו כבר קוברים"). עניינית: הוא לא יחסן גדול כמו שזה נראה, כלומר לא מדובר רק ביופי. הפירוש של "שיגהק שם בקלות" (וְאֵל זֶיך אִים דאָרט גרינג שלוקעכצן) הוא מסובך: היו יהודים שהאמינו שכאשר מרכלים על מישוה, אפילו על מת, הוא מרגיש בכך ומגהק, ובצמוד להזכרת שמו של המת היו אומרים "שיהיה גיהוקו קל". איך אומרים בפשטות "להיחשף", להיראות כמו שאתה באמת, במלוא חו"י רותך? תשובה: "להראות את רגלי הרבר אחר" (אַרויסווייזן דאָס דבר אחר פיסל); ולמי "לא צריך להכניס אצבע לפה" (קיין פינגער אין מויל דאָרף מען אים ניט אַריינלייגן)? לאדם שמבין בקלות. תוך כדי דפדוף ב"אוצר הניבים" של יוסף גורי נזכרת בלקט אחר, ישן, לא לקט ניבים אלא אמרות שלמות, ספר ושמו "משלי עם ביידיש" מאת שמעון אינהורן, שהיה הרופא של תיכון גאולה

דאָסווייכע).
הגזמות: "לראות את קרקוב ולמברג". מילולית: אדם רואה בעת ובעונה שתי ערים המרוחקות זו מזו (מזרח גליציה ומערבה, בהתאמה). הפירוש: הוא קיבל מכה ורואה כוכבים; ומה זה "לתלוש את המסמרים מהקירות"? פשוט: לגנוב כל מה שיש בבית.
ניבי התיאור הקונקרטי: "קי און שפי" (מילולית: "לעס וירק") מציין משהו חסר כל ערך; "לוחץ על הספסל" (קוועטשט די באַנק) הוא דגון, חרשן; "לשים ביד" זה לתת שוחו; "להיכנס עם היצול (של עגלון) ישר ל'לכה דודי": להגיע באיחור להדלקת נרות שבת; "להקל על הכיס" (מאַכן גרינג די קעשענע) זה לכייס, לגנוב.
ענייני עוני: "כמו שהיא עומדת והולכת": הצעה לשאת לאשה נערה ענייה, שאין לה נדוניה; וגם: "כסיר כבר מפציע השחר": רואים כבר את הקרקעית, הסיר של העני קרוב לריק גמור.
שלושה ניבים שמשמעותם "גם בן רבותא!": הם: "חום בבית המרחץ", "חור

איך אומרים בפשטות "להיחשף", להיראות כמו שאתה באמת, במלוא חזירותך? תשובה: "להראות את רגלי החזיר"; ולמי "לא צריך להכניס אצבע לפה"?

לאדם שמבין בקלות